

МОРФОЛОГІЧНА ПАРАДИГМАТИКА УКРАЇНСЬКИХ ЧОЛОВІЧИХ ІМЕН ПЕРШОЇ ВІДМІНИ М'ЯКОЇ ГРУПИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'36

DOI:10.24144/2663-6840/2021.1(45).38–44

Ахмедова Ю. Морфологічна парадигматика українських чоловічих імен першої відміни м'якої групи; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті висвітлено основні чинники, що впливають на морфологічну парадигматику антропонімів – чоловічих імен, які в українській мові відмінюють за зразком першої відміни м'якої групи, оскільки відмінкові парадигми українських особових імен описано фрагментарно, зокрема не досліджено їхню специфіку в контексті сучасної мовознавчої науки. До іменників першої відміни м'якої групи зараховано українські власні чоловічі імена з м'якою приголосною фонемою основи, відмінкові форми яких визначають морфологічні (маркованість категорією чоловічого роду; однотипність відмінкових форм; наявність варіантних форм (у знахідному відмінку множини); акцентуаційні (однотипне наголошування); різна графічна презентація флексій (генітив, датив, інструменталь, локатив, вокатив однини й номінатив, генітив, акузатив, вокатив множини); морфонологічні (чергування твердих і м'яких приголосних фонем) релевантні фактори. Проаналізовано акцентуаційні особливості особових чоловічих імен, які відмінюють за зразком іменників першої відміни м'якої групи, зокрема обґрунтовано вибір наголосу у вокативі однини й множини словоформи *Ілл-я*; розглянуто особливо складні випадки вибору відмінкових закінчень зазначеної групи антропонімів, а саме пояснено форму кличного відмінка однини чоловічих імен першої відміни м'якої групи. У процесі дослідження використано комплексну методику, що об'єднує різні методи та прийоми, основними з яких є описовий, зіставний і метод кількісних підрахунків. Для виокремлення відмінкових схем і вивчення явищ, притаманних словозмінній парадигматиці українських власних чоловічих імен першої відміни м'якої групи, застосовано граматичний аналіз антропонімів – власних чоловічих імен – і дистрибутивний аналіз морфем досліджуваних іменників. Для визначення ролі кінцевої фонем основи або словотворчого афікса під час вибору відмінкової флексії застосовано формантний аналіз лексем. Морфологічна парадигматика антропонімів на позначення українських власних чоловічих і жіночих імен потребує комплексного аналізу та системного опису, урахування сучасні підходи, екстра- та інтралінгвальні чинники.

Ключові слова: морфологічна парадигма, перша відміна, м'яка група, елементарний парадигматичний клас (ЕПК), антропонім, власне чоловіче ім'я.

Постановка проблеми. Попри те, що різні аспекти відмінювання іменників першої відміни були досліджені такими науковцями, як Г.К. Голоскевич, С.П. Бевзенко, І.І. Ковалик, І.Г. Матвіяс, Л.Т. Масенко, В.О. Горпинич, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, Н.П. Дзятківська, Л.Г. Скрипник, С.І. Головащук, І.П. Ющук, С.Л. Ковтюх, О.М. Кашталян та іншими, морфологічна парадигматика власних імен людей вивчена фрагментарно, насамперед не описано особливості словозміни зазначеного підкласу антропонімів, не виокремлено ЕПК у контексті новітніх підходів. Відмінкові парадигми українських власних чоловічих та жіночих імен, зокрема антропонімів – власних імен осіб чоловічої статі, які змінюють за зразком першої відміни м'якої групи, потребують комплексного аналізу, урахування екстра- та інтралінгвальні чинники.

Аналіз досліджень. Форми родового, давального, орудного, кличного відмінків однини повних офіційних чоловічих імен першої відміни м'якої групи зафіксовано в розділі «Українсько-російський та російсько-український словник» словника-довідника «Власні імена людей» (2005) Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківської: *Ілл-я – Ілл-і, Ілл-ю, Ілл-є* [Скрипник 2005, с. 229], *Єремія – Єремій, Єремією, Єреміє* [Скрипник 2005, с. 243], *Осія – Осій, Осією, Осіє* [Скрипник 2005, с. 236]. У теоретичних коментарях видання також подано словозмінні візрічі чоловічих імен *Ілл-я, Єремія, Льобня* в однині та множині [Скрипник 2005, с. 291]. Відмінкові фор-

ми однини й множини імені *Ілл-я* – зразок повної парадигми чоловічих імен першої відміни м'якої групи – засвідчено у новій редакції «Українського правопису» (2019) та в «Граматиці сучасної української літературної мови» (2017) (автори обох видань пропонують у кличному відмінку однини варіант *Ілле*) [Український правопис 2019, с. 171–172; Вихованець 2019, с. 198]. Морфологічні парадигми антропонімів – прізвищ осіб, які змінюють за зразком першої відміни м'якої групи, та релевантні чинники для визначення ЕПК цих лексем описано в монографії «Словозмінна парадигматика українських прізвищ» (2012) С.Л. Ковтюх та О.М. Кашталян [Ковтюх 2012, с. 62–68, 181–183].

Мета статті, завдання. Метою статті є аналіз відмінкових парадигм українських власних чоловічих імен першої відміни м'якої групи та їхніх варіантів. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розглянути основні чинники, які впливають на специфіку словозміни антропонімів зазначеного підкласу; 2) виокремити та описати ЕПК власних чоловічих імен першої відміни м'якої групи в сучасній українській літературній мові.

Методика дослідження, відповідно до поставленої мети, є комплексною та об'єднує різні методи та прийоми, основними з яких є описовий, зіставний і метод кількісних підрахунків. Для виокремлення ЕПК і вивчення явищ, притаманних словозмінній парадигматиці українських власних чоловічих імен першої відміни м'якої групи, вико-

ристано граматичний аналіз антропонімів – особових імен – і дистрибутивний аналіз морфем досліджуваних іменників. Для визначення ролі кінцевої фонемі основи або словотворчого афікса під час вибору відмінкової флексії застосовано формантний аналіз лексем.

Виклад основного матеріалу. До першої відміни м'якої групи належать українські власні чоловічі імена з м'якою приголосною фонемою основи. Для відмінкових форм зазначених антропонімів характерні такі флексії: в однині – **-а** (орфографічно **-я**) у називному відмінку, **-і** або **-ї** (орфографічно **-ї**) у родовому відмінку, **-і** або **-ї** (орфографічно **-ї**) у давальному відмінку, **-у** (орфографічно **-ю**) у знахідному відмінку, **-ею** або **-єю** (орфографічно **-єю**) в орудному відмінку, **-і** або **-ї** (орфографічно **-ї**) у місцевому відмінку, **-у** (орфографічно **-ю**), **-е** (орфографічно **-є**) або **-е** в кличному відмінку; у множині – **-і** або **-ї** (орфографічно **-ї**) у називному відмінку, нульове закінчення або **-ів** (орфографічно **-їв**) у родовому відмінку, **-ам** (орфографічно **-ям**) у давальному відмінку, нульове закінчення (***-і**) або **-ів** (орфографічно **-їв**) (***-і**) (орфографічно **-ї**) у знахідному відмінку, **-ами** (орфографічно **-ями**) в орудному відмінку, **-ах** (орфографічно **-ях**) у місцевому відмінку, **-і** або **-ї** (орфографічно **-ї**) у кличному відмінку: *Все, з чим **Гриня** стикається в чайній, мовби навмисне створене для того, щоб вивести його з душевної рівноваги, з йоговського супкою. Є на світі керовані снаряди, є керовані ракети, але є некерована жива істота в образі **Грині** Мамайчука. Ось коли **Грині** згодиться стиляжна його борода – наче навмисне відпустив... Після матчу юрмисько малечі супроводить **Гриню** аж додому, а він так у бутсах, у трусах і йде з ними радгоспною вулицею, незважаючи на ремствування бабів, що, пораючись по дворах, осудливими поглядами проводжають його, безсоромного... (О. Гончар). Ось вони там, за пристінком, сварливо зашепотіли з **Гринєю** (В. Близнець). Зупинились біля причалу, і тут при світлі дня **Гриня** постав начисто виголеним, від бороди його й сліду не було, зате, виявляючи дух природи, яскравіє на **Грині** нова палахкучо-пурпурова сорочка [...]. – Де був, що бачив, **Гриню**? – з цікавістю розпитує вона (О. Гончар). Отець **Єремія** знов важко зітхнув і глянув на образи. Тією матерією були прикриті здорові сулії з горілкою та пляшки з ромом та з наливкою: то був дар Копронідоса для отця Ісакія та **Єремії**, прилюбних до горілки. І Копронідос подав **Єремії** коробочку з камінцем та з ладанкою, котра навіть ніколи й не лежала в церкві. «Еге! Він скупіший... Треба ловити отця **Єремію**, засідать на засідки на його, бо, певно, його легше буде ввіймати», – постановив собі Копронідос і після вечері зайшов на чай до **Єремії**. Другого дня після вечері отець Палладій з отцями Ісакієм, **Єремією** та Тарасієм прямували до брами по густій алії монастиря. І в Ісакія чоботи на носках роззявили рота, неначе просять їсти, і в **Єремії** з носка часом висовується онуча, неначе чобіт висолопив язика. А ви, отче **Єреміє**, мішаєте одне з другим (І. Нечуй-Левицький).*

Усього зафіксовано 40 антропонімів – чоловічих імен першої відміни м'якої групи. Серед них – 5 повних офіційних антропонімів досліджуваної групи: *Добриня* [Трійняк 2005, с. 109], *Єремія* [Скрипник 2005, с. 59], *Ієремія* [Трійняк 2005, с. 417], *Ілля* [Скрипник 2005, с. 64], *Осія* [Скрипник 2005, с. 87]: – *Але повів **Осія**: «Вони зрадили Господа, бо породили чужих дітей», а блаженний не міг і не бажав бути чужоложцем (В. Шевчук). Я збираюся ще кілька уривків перекласти з Ісаїї та з **Ієремії**, для власної втіхи, як Вам треба, то можу прислати (Леся Українка). Було це в залітті, по **Іллі** (Н. Королева). Аж ось, трохи підвівишись, хапає **Іллю** за волосся, відкидає назад голову, дивиться в його сумні очі (Г. Федосєєв). Але тепер, після того, як вона познайомилась і розмовляла з **Єремією**, він примітив якусь тривогу в її холодних очах, примітив несподіваний рум'янець на щоках (І. Нечуй-Левицький). Простий, клепаний із заліза шолом із невисокою тулією, куди звичайно вставлялось перо кречета, без жодних прикрас, без заборолла, – а на **Добрині** був клепаний з міді високий шолом з гострою тулією, з кількома камінцями по тілу, сріблом цятований по вінцю, із заборолом і довгими бармами (С. Склярєнко). – Брате **Ієреміє**, – сказав поважно. – Мудрі будьмо! (В. Шевчук).*

Засвідчено 35 неофіційних форм імен першої відміни м'якої групи: *Гриня*, *Грицуня* (похідні від *Григорій*, *Грігїр*, *Грицько* (*Григор*, *Гріць*, *Рігїр*, *Ригор*)) [Скрипник 2005, с. 53], *Колюня* (похідне від *Микола* (*Миколаї*, *Никола*)) [Трійняк 2005, с. 229], *Костя* (похідне від *Костянтин*, *Кость*) [Скрипник 2005, с. 69], *Котя* (похідне від *Костянтин*, *Кость*) [Скрипник 2005, с. 69], *Льоня* (похідне від *Лев*, *Левко*; *Леон*; *Леонід*; *Леонтій*, *Леонт*, *Левко*; *Олексій*, *Олєкса*) [Скрипник 2005, с. 198], *Мітя* (похідне від *Дмитро*; *Димітриан*) [Скрипник 2005, с. 56], *Пєтя* (похідне від *Петро*) [Скрипник 2005, с. 91] та інші: *Скільки разів пояснювати вам: не **Костя**, а **Котя** (Гр. Тютюнник). Батько затяг Петю до кабінету, посадив його на канапу і, вмотивившись навпроти, довго кричав до **Петі**: «Ну-с? Ну-с?»», – розмахуючи руками і забуваючи тісну кімнатку густезними хмарами тютюнового диму (Ю. Смолич). Та багато про що ще хотілося розповісти **Колюні** командирам, тільки розумів він, що нічого його розповіді не змінять і нікого не воскресять (Є. Положий). – Доведеться на віршовках, товаришу старший лейтенант, – промовив один із солдатів, і тільки тепер я з подивом пізнав знайомого мені **Митю** Іванова (В. Нестайко). І часу нема, – відбувся я жартом, – ми з **Льонєю** переучуємося без кінця (П. Загребельний). Зупинились біля причалу, і тут при світлі дня **Гриня** постав начисто виголеним, від бороди його й сліду не було, зате, виявляючи дух природи, яскравіє на **Грині** нова палахкучо-пурпурова сорочка, з якою майорові Язубі тільки ще доведеться розпочати баталії (О. Гончар). – То заграй на сопілці або трембіті. Собі і мені заграй, **Грицуню!** – просить щиро ... і тулиться до нього білолиця **Настка** (О. Кобилянська).*

Для чоловічих імен першої відміни м'якої групи характерний нерухомий наголос на основі в однині та множині: у називному відмінку однини – *Микóля*, у родовому відмінку – *Микóл-і*, у давальному відмінку – *Микóл-і*, у знахідному відмінку – *Микóл-ю*, в орудному відмінку – *Микóл-єю*, у місцевому відмінку – *на, у (в), при, по Микóл-і*, у кличному відмінку – *Микóл-ю*; у називному відмінку множини – *Микóл-і*, у родовому відмінку – *Микóль*, у давальному відмінку – *Микóл-ям*, у знахідному відмінку – *Микóль* (*у *Микóл-і*), в орудному відмінку – *Микóл-ями*, у місцевому відмінку – *на, у (в), при, по Микóл-ях*, у кличному відмінку – *Микóл-і*.

У статті «Перспективи розвитку системи словозміни іменників у сучасній українській мові» (2019) професорка С.Л. Ковтюх, аналізуючи пропозиції робочої групи Української національної комісії з питань правопису щодо відмінювання іменників, опубліковані в проєкті «Українського правопису» й оприлюднені у звіті про громадське обговорення нової редакції «Українського правопису», крім суттєвих змін, слушно зауважує окремі некоректні трактування та приклади, що потребують доопрацювання і конкретизації, зокрема йдеться про унормування форм вокатива антропонимів *Ілл-я́, Ігор, Олег* (*Ілле, Ігорю, Олэ́же* й *Олэ́гу*) [Ковтюх 2019, с. 156].

У контексті дослідження варто прокоментувати вибір наголосу в кличному відмінку однини та множини лексеми *Ілл-я́*, оскільки лексикографічні та теоретичні видання фіксують різні форми вокатива цього імені: *Ілле́* – у «Правописному словнику» (1994) Г.К. Голоскевича, «Правописному словнику» (1999) С.І. Головащука [Голоскевич 1994, с. 258; Головащук 1999, с. 576]; *Ілле́* та *Іллі́* – в «Українському правописі» (1993, перевидання 2015 р.) і словнику-довіднику «Власні імена людей» Л.Г. Скрипник та Н.П. Дзятківської (2005) [Український правопис 2015, с. 128–129; Скрипник 2005, с. 291]; *Ілле* та *Іллі* – в академічному виданні «Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія» (2017) І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, А.П. Загнітка, С.О. Соколовой та ін. [Вихованець 2017, с. 198]. У статті «Акцентуаційний чинник як один із основних у визначенні морфологічних парадигм сучасної української мови» 2005 р. словоформу вокатива – *Ілле́* з наголосом на закінченні –*е́* як нормативну розглядала і С.Л. Ковтюх [Ковтюх 2005, с. 97]. Ураховуючи сучасні тенденції щодо акцентуації вокатива імені *Ілля́*, зокрема вживання форм *Ілле* в кличному відмінку однини та *Іллі́* в називному, знахідному й кличному множини у версії 4.1. СУІЛС (Словники України – інтегрована лексикографічна система) та в новій редакції «Українського правопису» (2019) [СУІЛС 2001–2010; Український правопис 2019, с. 171–172], очевидно, варто вважати їх нормативними.

З огляду на зазначені аргументи антропонимів *Ілля́* зараховано до акцентуаційного типу з рухомим наголосом – на закінченні в усіх відмінкових формах однини (крім кличного) та множини і на основі у вокативі однини: у називному відмінку однини

– *Ілл-я́*, у родовому відмінку – *Ілл-і́*, у давальному відмінку – *Ілл-і́*, у знахідному відмінку – *Ілл-ю́*, в орудному відмінку – *Ілл-єю́*, у місцевому відмінку – *на, у (в), при, по Ілл-і́*, у кличному відмінку – *Ілле́*; у називному відмінку множини – *Ілл-і́*, у родовому відмінку – *Ілл-ів*, у давальному відмінку – *Ілл-ям*, у знахідному відмінку – *Ілл-ів* (*в *Ілл-і́*), в орудному відмінку – *Ілл-ями*, у місцевому відмінку – *на, у (в), при, по Ілл-ях*, у кличному відмінку – *Ілл-і́* (*Від скирти сіна відділяється Ілля́, білий, мов привид* (Ол. Гончар). *В Іллі́ здригнулася нижня щелепа; він зміряв мене з ніг до голови презирливим поглядом, одвернувся і повільно пішов до свого багаття* (Г. Федосєєв). *Недалеко шуміла річка, і її принадний плескіт, мабуть нагадував Іллі́ Даниловичу життя на свободі, деє там над морськими берегами* (С. Парфанович). *Помешкання залив сутінок, густо-синій і твердий, обліг Іллю́ Торського, наче вороги фортецю* (В. Шевчук). *Тиждень м'якого квітневого сонця і можливих втеч з Іллею́ на човні у відкрите море* (І. Карпа). *Відтак Марла деє мить із сумом думала, що провтикала свій черговий Великий Шанс, але одразу втішила себе думкою, що, по-перше, цього разу ставки були більшими, ніж коли-небудь раніше, і це вже добрий знак арифметичної прогресії, а по-друге, в Іллі́ її приваблювали далеко не гроші і не казкові можливості, які він міг би дати* (І. Карпа). – *Ви згадайте, шановний Ілле Савичу, як ми сюди приїхали, ким ви себе почували, а тоді вже про вершки кажіть, – озвався інший в'язень* (Н. Доляк)).

Для трьох чоловічих імен першої відміни м'якої групи з кінцевою приголосною основи /й/ (*Єремія́, Ієремія́, Осія́*) характерне інше графічне вираження відмінкових закінчень у формах генітива, датива, інструменталія, локатива, вокатива однини та номінатива, генітива, акузатива, вокатива множини:

Єремія́ – *Єремій́* в родовому відмінку однини, *Єремій́* в давальному відмінку, *Єремією́* в орудному, *на, у (в), при, по Єремій́* в місцевому, *Єреміє* в кличному однини; *Єремій́* в називному відмінку множини, *Єремій́* у родовому відмінку, *Єремій́* (*у *Єремій́*) у знахідному відмінку, *Єремій́* в кличному множини;

Ієремія́ – *Ієремій́* в родовому відмінку однини, *Ієремій́* в давальному відмінку, *Ієремією́* в орудному, *на, у (в), при, по Ієремій́* в місцевому, *Ієреміє* в кличному однини; *Ієремій́* в називному відмінку множини, *Ієремій́* у родовому відмінку, *Ієремій́* (*в *Ієремій́*) у знахідному відмінку, *Ієремій́* в кличному множини;

Осія́ – *Осі́й* у родовому відмінку однини, *Осі́й* в давальному відмінку, *Осією́* в орудному, *на, у (в), при, по Осі́й* в місцевому, *Осіє* в кличному однини; *Осі́й* в називному відмінку множини, *Осі́й* у родовому відмінку, *Осі́й* (*в *Осі́й*) у знахідному відмінку, *Осі́й* в кличному множини.

Варто додатково пояснити вибір флексії у вокативі однини для чоловічих імен першої відміни м'якої групи. Різної у виборі закінчення кличного відмінка однини для антропонимів, що позначають жіночі імена першої відміни м'якої групи (–*ю* –*Парасю́, Валюсю́, Аню́, Одарцю́, Лєсю́* або –*є*

– *Нюне, Світуле*, а також **-ю** / **-е** як дублетні – *Анну-сто* й *Аннусе*, *Ганнулю* й *Ганнуле*, *Капусю* й *Капусе*, *Магдуню* й *Магдуне*), на думку С.Л. Ковтюх, можна пояснити «почасти історичними причинами, почасти аналогією, почасти тенденцією до створення відмінного вигляду на фоні традиційних іменників, очевидно, з певною стилістичною метою» [Ковтюх 2007, с. 291].

Чоловічі імена досліджуваної групи у формі кличного відмінка однини можуть мати такі закінчення:

-у (орфографічно **-ю**) (*Ваня* – *Ваню*, *Веня* – *Веню*, *Гріня* – *Гріню*, *Заря* – *Зарю*, *Йбня* – *Йбню*, *Кузя* – *Кузю*, *Колбня* – *Колбню*, *Колья* – *Колью*, *Котя* – *Котю*, *Миколья* – *Миколью*, *Мишуня* – *Мишуню*, *Рафуня* – *Рафуню*, *Тарасуня* – *Тарасуню*: «*Отак ти мене, Ваню, й тоді одбрив, хай тебе тричі курка хвицне!*» (Ю. Яновський) – **Гріню**, *давай ти не будеш заражати нас своїм песимізмом, – подав я голос. – Сьогодні і так був реально важкий день* (А. Гарасим). – *Я не цікава, – відказує вона гордо, а все-таки в глибині душі вражена його байдужністю, хоч і не показує того, а відтак, поглянувши в його щирі очі, що якийсь час з потайним усміхом дивилися на неї, усміхається й собі і каже: – З дівчат не глузуй, не кепкуй, Грицуню, бо в деякій і нечистий сидить* (О. Кобилянська). *І фізичних сил у тебе, Кузю, не більше, ніж у тих тьоть, що тягають ящики в магазинах* (В. Близнець). *А мати: «Колбню, йди осьо на поличок, ми тобі з базару принесли»* (В. Шкляр). – *Ну, кажи далі, Колью!* – *Степан з цікавістю спостерідав друга: ну й спритний хлопець – хоч де викрутиться!* (М. Дашкієв) *Як би хотілося твоїй Зині, мій милий Мишуню, щоб у неї було таке волохате коструbate серце, як і в тебе* (В. Домонтович). – **Сашуню**, *Сашко, – легенько поштовхала чоловіка в бік, – прокидайся, треба побалакати* (С. Талан));

-е (орфографічно **-є**) (*Єремія* – *Єреміє*, *Ієремія* – *Ієреміє*, *Осія* – *Осіє*: – *Невже ти, Єреміє, забувся, як ми вешталась по львівських улицах, як слідували за львівськими красунями* (І. Нечуй-Левицький));

-е (*Добріня* – *Добріне*, *Ілл-я* – *Ілле*: *Боги, Добріне, – це тільки ідоли, які я сам приказую відливати зі золота, срібла, криці чи тесати з дерева або каменю* (Ю. Опільський). – *Між іншим, я теж приїхав сюди на пошуки, – нарешті вигадав він, – мені сказали, що колись тут була своя електростанція і, можливо, збереглися мотори. Я переправив би їх в укрпайон. До речі, Ілле Іллічу, як із списками?* (О. Воїнов)).

Оскільки в жодному з опрацьованих словників не зафіксовано вокатива неофіційних форм чоловічих імен першої відміни м'якої групи, зокрема не обґрунтовано наявність або відсутність варіантних форм кличного відмінка за аналогією до жіночих імен першої відміни м'якої групи на кшталт *Іваннусю* й *Іваннусе*, слухною вважаємо пропозицію С.Л. Ковтюх щодо потреби в додатковому скрупульозному вивченні зазначеного питання, з метою укладання списків із групами імен, що мають ту чи ту відмінкову флексію [Ковтюх 2007, с. 291].

У родовому відмінку множини іменам пер-

шої відміни м'якої групи властиве нульове закінчення (*Вані* – *Вань*, *Зарі* – *Зарь*, *Єремії* – *Єремій*, *Ієремії* – *Ієремій*, *Осії* – *Осій*) або **-ів** (*Ілл-і* – *Ілл-ів*). Як зауважує С.П. Бевзенко, для низки іменників колишніх **-я-**, **-я-** основ у сучасній українській літературній мові характерна форма генітива множини із флексією **-ів**, що утворилася внаслідок впливу на них іменників **-ї-** основ [Бевзенко 1960, с. 84]. Однією з причин вибору такого закінчення, на думку С.Л. Ковтюх, є маркування іменників першої відміни на кшталт *Ілля*, *суддя* категорією чоловічого роду [Ковтюх 2017, с. 688].

Серед релевантних чинників, які впливають на морфологічні парадигми досліджуваних імен, вважаємо за доцільне виокремити наявність дублетних форм у знахідному відмінку множини: тотожну генітиву множини й унікальну, омонімічну давній формі знахідного відмінка множини з прийменником **в** (рідше – **через**, **між** (**поміж**), **на**) в назвах істот-осіб, що відповідає сучасному номінативу [Ковтюх 2006, с. 40]. Наприклад: *Гріні* – *Грінь* (*у *Гріні*), *Єремії* – *Єремій* (*у *Єремії*), *Ієремії* – *Ієремій* (*в *Ієремії*), *Осії* – *Осій* (*в *Осії*), *Іллі* – *Іллів* (*в *Іллі*), *Сашуні* – *Сашунь* (*у *Сашуні*).

Солідарні з позицією професорки С.Л. Ковтюх, що необхідно «фіксувати такі словоформи у відмінкових парадигмах не тільки загальних іменників, а й у зразках словозміни прізвищ, імен, по батькові», наприклад: *пролізти між Ісуси, готуватися в Марії*. Очевидно, що зазначені форми – функціонально обмежені, конотативно марковані, найчастіше мають негативний, зневажливий чи іронічний відтінок, на що в парадигмах можуть указувати дужки чи значок зірочки [Ковтюх 2006а, с. 50–51].

Варто звернути увагу на подовження приголосних звуків у кінцевому сегменті основи, що з'явилося «внаслідок історичної прогресивної суміжної повної асиміляції (після занепаду зредукованих) попереднього м'якого приголосного до наступного [j] або за місцем і способом творення (подвійної), або потрібної: за місцем, способом творення й за дзвінкістю чи за місцем, способом творення та за глухістю (у деяких словах це явище відбувалося за аналогією в пізніші періоди)», характерне для деяких іменників першої відміни м'якої групи, зокрема апелятивів жіночого роду *рілля*, *стаття*, *баддя*, *роділля*, *породілля* та подвійного роду – чоловічого або жіночого – *суддя* й антропоніма – власного чоловічого імені – *Ілл-я* [Ковтюх 2017, с. 688].

У процесі словозміни зазначеним антропонімам притаманне чергування м'якої / твердої фонем в орудному (/л'/ – /л/) (*Вадя* – *Вадю*, *Радя* – *Радю*, *Федя* – *Федю*), /з'/ – /з/) (*Кузя* – *Кузю*), /л'/ – /л/) (*Апілья* – *Апілью*, *Колья* – *Колью*, *Миколья* – *Миколью*, *Сашуня* – *Сашуню*), /н'/ – /н/) (*Ваня* – *Ваню*, *Веня* – *Веню*, *Геня* – *Геню*, *Граня* – *Граню*, *Гріня* – *Гріню*, *Йбня* – *Йбню*, *Колбня* – *Колбню*, *Льбня* – *Льбню*, *Мишуня* – *Мишуню*, *Рафуня* – *Рафуню*, *Тарасуня* – *Тарасуню*), /р'/ – /р/) (*Заря* – *Зарю*), /с'/ – /с/) (*Йося* – *Йосю*), /т'/ – /т/) (*Котя* – *Котю* П'єта Р'остя)) та в орудному і кличному відмінках однини (/л'/ – /л/) (*Ілля* – *Іллію*, *Ілле*)).

Отже, серед антропонімів – чоловічих імен першої відміни м'якої групи – виокремлено 4 ЕПК з урахуванням таких чинників, як-от:

- 1) однотипна акцентуація;
- 2) різна буквена репрезентація флексій у генитиві, дативі, інструменталі, локативі, вокативі однини та номінативі, генитиві, акузативі, вокативі множини;
- 3) наявність варіантних форм у знахідному відмінку множини;
- 4) морфологічні явища, що виникають в основі лексем під час словозміни, а саме: чергування твердих і м'яких фонем.

ЕПК № 1 (Боря) об'єднує антропоніми *Вовуля, Вовуся* (похідні від *Володимир*), *Гришуня* (похідне від *Григорій, Грігір, Грицько (Григор, Гріць, Рігір, Ригор)*), *Гришуня* (похідне від *Григорій, Грігір, Зоря* (від *Світозар*)), *Йося* (похідне від *Йосип, Осип, Йосиф*), *Колюся* (похідне від *Микола, Миколій, Нікола*), *Мишуня* (похідне від *Михайло*), *Котя* (похідне від *Костянтин, Костя*), *Миколя* (похідне від *Микола, Миколій, Нікола*), *Рафуня* (похідне від *Рафаїл*), *Ростя* (похідне від *Ростислав*), *Сашуля, Сашуня* (похідні від *Олександр*), *Тарасуня* (похідне від *Тарас*), *Зоря* (похідне від *Світозар*) та інші з однаковим нерухомим наголосом на основі у відмінкових формах однини і множини. Для імен характерна флексія -у (орфографічно -ю) в кличному відмінку однини та нульова в родовому відмінку множини. Чергування м'якої / твердої фонем в орудному відмінку однини: /д'/ – /д/, /з'/ – /з/, /л'/ – /л/, /н'/ – /н/, /р'/ – /р/, /с'/ – /с/, /т'/ – /т/ (*Федя – Феду, Кузя – Кузю*, *Котя – Котю, Ваня – Ваню, Боря – Борю, Йося – Йосю, Митя – Митю*).

Антропонізу **ЕПК № 2 (Добряня)** притаманна наголошена основа як в однині, так і в множині. У формі кличного відмінка однини – закінчення -е, родового відмінка множини – нульове. Для форм орудного й кличного відмінків однини характерні чергування м'якої / твердої фонем: /н'/ – /н/ (*Добряня – Добряню, Добряне*).

ЕПК № 3 (Сремія) входять лексеми, яким властива наголошена основа в однині та множині: *Іеремія, Осія*. Мають інше графічне вираження флексій форми родового, давального, місцевого – -і (орфографічно -ї), орудного – -єю (орфографічно -ю), кличного відмінків однини – -е (орфографічно -є) та називного, кличного – -і (орфографічно -ї), а також знахідного відмінків множини – (*-і) (орфографічно -ї). У формі кличного відмінка однини – закінчення -е (орфографічно -є), родового відмінка множини – нульове.

Література

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 415 с.
2. Головащук С.І. Правописний словник. Київ: А.С.К., 1999. 607 с.
3. Голоскевич Г.К. Правописний словник (за нормами українського правопису Всеукраїнської Академії Наук. Харків, 1929 р.). Вид. 12-ге. *Серія: Матеріали української мови*. Т. XI. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів: 1994. 460 с.
4. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / Вихованець І.Р. та ін. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

ЕПК № 4 (Ілля) утворює один антропонім, який має наголошене закінчення в однині (крім кличного) й множині та наголошену основу у вокативі однини. Іменам властива флексія -е в кличному однини та -ів у родовому множини. Для орудного та кличного відмінків однини характерне чергування м'якої / твердої фонем /л'/ – /л/ (*Ілля – Іллею, Ілле*).

Отже, антропонізу першої відміни м'якої групи, зокрема **ЕПК № 1 (Боря)**, **ЕПК № 2 (Добряня)**, **ЕПК № 3 (Сремія)**, притаманний нерухомий наголос на основі у всіх відмінкових формах однини й множини. **ЕПК № 4 (Ілля)** має наголошене закінчення в однині (окрім вокатива) й множині та наголошену основу в кличному відмінку однини.

На відміну від **ЕПК № 1 (Боря)**, **ЕПК № 2 (Добряня)**, **ЕПК № 4 (Ілля)**, іменам **ЕПК № 3 (Сремія)** властиве інше графічне вираження закінчень флексій (-ї у родовому, давальному, місцевому відмінках однини, -єю в орудному відмінку, -є в кличному відмінку; -ї в називному й кличному відмінку множини, -ів у родовому й знахідному відмінку).

У вокативі однини чоловічим іменам **ЕПК № 1 (Боря)** властиве закінчення -у (орфографічно -ю); **ЕПК № 2 (Добряня)**, **ЕПК № 4 (Ілля)** – -е; **ЕПК № 3 (Сремія)** – -е (орфографічно -є). У формі генитива множини антрополексеми **ЕПК № 1 (Боря)**, **ЕПК № 2 (Добряня)**, **ЕПК № 3 (Сремія)** мають нульову флексію, **ЕПК № 4 (Ілля)** – -ів.

Засвідчено чергування приголосних фонем (м'якої / твердої) у формах орудного відмінка однини в іменах **ЕПК № 1 (Боря)**: /д'/ – /д/, /з'/ – /з/, /л'/ – /л/, /н'/ – /н/, /р'/ – /р/, /с'/ – /с/, /т'/ – /т/; та у формах орудного і кличного відмінків однини в лексемах **ЕПК № 2 (Добряня)**: /н'/ – /н/, **ЕПК № 3 (Ілля)**: /л'/ – /л/.

Висновки. У статті розглянуто основні чинники визначення словозмінних парадигм чоловічих імен першої відміни м'якої групи в сучасній українській літературній мові, а саме: морфологічні – маркованість категорією чоловічого роду; однотипність відмінкових форм, зокрема наявність варіантних форм знахідного відмінка множини; акцентуаційні – однотипне наголошування; різну графічну презентацію флексій у генитиві, дативі, інструменталі, локативі, вокативі однини й номінативі, генитиві, акузативі, вокативі множини; морфологічні – чергування приголосних фонем, та виокремлено 4 ЕПК. Система словозмінних парадигм антропонімів на позначення власних чоловічих і жіночих імен потребує комплексного аналізу в сучасній українській літературній мові.

5. Ковтюх С.Л. Акцентуаційний чинник як один із основних у визначенні морфологічних парадигм сучасної української мови. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. Вип. 59. С. 89–106.
6. Ковтюх С.Л. Елементарні парадигматичні класи іменників першої відміни мішаної групи в українській мові. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика*. Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. Вип. III. С. 38–45.
7. Ковтюх С.Л. Особливості морфологічної парадигматики онімів. *Λογος όνομαστική: науковий журнал*. Донецьк, 2006а. № 1 (1). С. 50–57.
8. Ковтюх С.Л. Морфологічна парадигматика власних жіночих імен у сучасній українській мові. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Слов'янська філологія*. Чернівці: Рута, 2007. Вип. 356–359. С. 290–294.
9. Ковтюх С.Л. Елементарні парадигматичні класи іменників першої відміни м'якої групи в сучасній українській мові. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. Вип. 80. С. 59–65.
10. Ковтюх С.Л., Кашталян О.М. Словозмінна парадигматика українських прізвищ: монографія / за ред. С.Л. Ковтюх. Кіровоград: ПОЛІМЕД-Сервіс, 2012. 258 с.
11. Ковтюх С.Л. До проблеми вживання флексії *-ей* у родовому відмінку множини іменників I відміни. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кропивницький: Видавець Лисенко В.Ф., 2017. Вип. 151. С. 683–690.
12. Ковтюх С.Л. Перспективи розвитку системи словозміни іменників у сучасній українській мові. *Наукові записки ЦДПУ. Серія: Філологічні науки. Research Bulletin. Series: Philological Sciences* / ред. кол.: О.А. Семенюк [та ін.]. Кропивницький: КОД, 2019. Вип. 175. С. 153–157.
13. Словники України – інтегрована лексикографічна система / Широков В.А. та ін. Версія 4.1. Київ: Довіра, Український мовно-інформаційний фонд, 2001–2010.
14. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: словник-довідник. Вид. 3-тє, випр. й допов. Київ: Наукова думка, 2005. 204 с.
15. Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.
16. Український правопис / ред. Є.І. Мазніченко. НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ: Наукова думка, 2015. 286 с.
17. Український правопис / ред. Є.І. Мазніченко. НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Ін-т укр. мови. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.

References

1. Bevzenko S.P. (1960) *Istorychna morfolohiia ukrainiskoi movy (Narysy iz slovozminy ta slovotvoru)* [Historical morphology of the Ukrainian language]. Uzhhorod: Zakarpatske oblasne vydavnytstvo. 415 s. [in Ukrainian].
2. Holovashchuk S.I. (1999) *Pravopysnyi slovnyk* [Orthography dictionary]. Kyiv: A.S.K. 607 s. [in Ukrainian].
3. Holoskevych H.K. (1994) *Pravopysnyi slovnyk* [Orthography dictionary]. Vyd. 12-te. T. XI. New York; Paris; Sydney; Toronto; Lviv. 460 s. [in Ukrainian].
4. Vykhoanets I.R. (2017). *Hramatyka suchasnoi ukrainiskoi literaturnoi movy. Morfolohiia* [Grammar of the modern Ukrainian literary language. Morphology]. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 752 s. [in Ukrainian].
5. Kovtiukh S.L. (2005) *Aktsentuatsiyni chynnyk yak odyin iz osnovnykh u vyznachenni morfolohichnykh paradyhm suchasnoi ukrainiskoi movy* [Accentuation factor as one of the main in determining the morphological paradigms of the modern Ukrainian language]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovohrad : RVTs KDPU im. V. Vynnychenka. Vyp. 59. S. 89–106 [in Ukrainian].
6. Kovtiukh S.L. (2006). *Elementarni paradyhmatychni klasy imennykiv pershoi vidminy mishanoi hrupy v ukrainiskii movi* [The elementary paradigmatic class of nouns of the I declination of the feminine gender of the mixed firm group in the Ukrainian language]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Kherson: Vydavnytstvo KhDU. Vyp III. S. 38–45. [in Ukrainian].
7. Kovtiukh S.L. (2006a). *Osoblyvosti morfolohichnoi paradyhmatyky onimiv suchasnoi ukrainiskoi movy* [Features of the morphological paradigm of onyms of the modern Ukrainian language]. *Λογος όνομαστική*. Donetsk. № 1 (1). S. 50–57 [in Ukrainian].
8. Kovtiukh S.L. (2007) *Morfolohichna paradyhmatyka vlasnykh zhinochykh imen u suchasni ukrainiskii movi* [Morphological paradigmatics of personal female names in modern Ukrainian language]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Serii: Slovianska filolohiia*. Chernivtsi: Ruta. Vyp. 356–359. S. 290–294 [in Ukrainian].
9. Kovtiukh S.L. (2008) *Elementarni paradyhmatychni klasy imennykiv pershoi vidminy miakoi hrupy v suchasni ukrainiskii movi* [The elementary paradigmatic class of nouns of the I declination of the soft group in the modern Ukrainian language]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovohrad: RVTs KDPU im. V. Vynnychenka. Vyp. 80. S. 59–65 [in Ukrainian].

10. Kovtiukh S.L., Kashtalian O.M. (2012). Slovozminka paradyhmatyka ukraïnskykh prizvyshch: monohrafiia. [Inflectional paradigm of Ukrainian surnames]. Kirovohrad: POLIMED-Servis. 258 s. [in Ukrainian].
11. Kovtiukh S.L. (2017) Do problemy vzhvyannia fleksii *-ei* u rodovomu vidminku mnozhyny imennykiv I vidminy [To the problem of using the inflection *-ei* in the Genitive Case plural of nouns I declination]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky*. Kropyvnytskyi: Vydavets Lysenko V.F. Vyp. 151. S. 683–690 [in Ukrainian].
12. Kovtiukh S.L. (2019) Perspektyvy rozvytku systemy slovozmyny imennykiv u suchasniï ukraïnskii movi [The prospects of the development of noun inflection system in the modern Ukrainian language]. *Naukovi zapysky TsDPU. Serii: Filolohichni nauky*. Research Bulletin. Series: Philological Sciences / red. kol.: O.A. Semeniuk [ta in.]. Kropyvnytskyi: KOD. Vyp. 175. S. 153–157 [in Ukrainian].
13. Slovnky Ukrainy – intehrovana leksykohrafichna systema [Dictionaries of Ukraine – integrated lexicographic system] / Shyrokov V.A. ta in. Versiia 4.1. Kyiv: Dovira, Ukraïnskyi movno-informatsiinyi fond, 2001–2010 [in Ukrainian].
14. Skrypnyk L.H., Dziatkivska N.P. (2005). Vlasni imena liudei: slovnyk-dovidnyk [Names of people: the dictionary]. Kyiv: Naukova dumka, 204 s. [in Ukrainian].
15. Triiniak I.I. (2005). Slovnyk ukraïnskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv: Dovira. 509 s. [in Ukrainian].
16. Ukraïnskyi pravopys [Ukrainian Orthography]. NAN Ukrainy, In-t movoznavstva im. O.O. Potebni; Instytut ukraïnskoi movy. Kyiv: Naukova dumka, 2015. 286 s. [in Ukrainian].
17. Ukraïnskyi pravopys [Ukrainian Orthography]. NAN Ukrainy, In-t movoznavstva im. O.O. Potebni; Instytut ukraïnskoi movy. Kyiv: Naukova dumka, 2019. 392 s. [in Ukrainian].

MORPHOLOGICAL PARADIGMATICS OF UKRAINIAN MASCULINE NAMES OF THE FIRST DECLINATION OF THE SOFT GROUP

Abstract. The article reflects the main factors influencing the morphological paradigmatics of anthroponyms – masculine names, which are declined in the Ukrainian language following the model of the first declension of the soft group, since the case paradigms of Ukrainian personal names are described fragmentarily, in particular, their specificity has not been studied in the context of modern linguistics. The nouns of the first declension of the soft group include Ukrainian proper masculine names with a soft consonant phoneme base, the case forms of which determine morphological (denotation as a category of masculine gender); the uniformity of case forms; the presence of variant forms (in the accusative case of the plural); accentuations; different graphic presentation inflection morphological relevant factors. The accentuation features of personal masculine names, which are declined according to the model of nouns of the first declension of the soft group, are analyzed, in particular, the choice of stress in the vocative singular and plural of the *Ллл-я* word form is substantiated; especially difficult cases of choosing the case endings of the indicated group of anthroponyms are considered, namely, the vocative form of the singular of masculine names of the first declension of the soft group is explained. In the course of the study, a complex technique was used that combines various methods and techniques, the main of which are descriptive, comparable and quantitative calculations. To highlight case schemes and study the phenomena inherent in the inflectional paradigmatics of Ukrainian proper masculine names of the first declension of the soft group, the grammatical analysis of anthroponyms – proper masculine names – and the distribution of morphemes of the studied nouns were applied. To determine the role of the final phoneme of the stem or derivational affix in the choice of case inflection, the formant analysis of lexemes was used. The morphological paradigmatics of anthroponyms for the designation of Ukrainian proper masculine and female names require complex analysis and systematic description, taking into account modern approaches, extra and intralinguistic factors.

Keywords: morphological paradigm, I declension, soft group, elementary paradigmatic class (EPC), anthroponym, personal masculine name.

© Ахмедова Ю., 2021 р.

Юлія Ахмедова – докторантка кафедри української мови Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Кропивницький, Україна; juliakhmedova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5617-5884>

Yulia Akhmedova – a doctoral student of the Ukrainian Language Department of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi; juliakhmedova@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5617-5884>